

ՌԵՆԱ ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ
«Գրիգոր Նարեկացի» համալսարան

**ԴԱՐՁՎԱԾԱՅԻՆ-ԴԱՐՁՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԲԱՐԲԱՈՒՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՐՑԱՆԻ ԵՎ ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԳՐՈՂՆԵՐԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Յուրաքանչյուր լեզվի մեջ ապրում է մի ժողովրդի հոգեբանություն: Ազգի մտածողությունը ճանաչվում է հատկապես դարձվածներով, որովհետև դրանք ժողովրդական լեզվի ու երևակայության մեջ մշակման ու վերափոխման արդյունքն են: Դարձվածների ուսումնասիրությունը կարևորվում է նաև իմացաբանական լեզվաբանության տեսանկյունից, որովհետև դարձվածները տեղեկություն են տալիս լեզուն կրող ժողովրդի բարքերի, սովորությունների, բարոյական արժեքների և ընդհանրապես կենսափիլիսոփայության մասին:

Անփոխարինելի է նրանց դերը նաև գեղարվեստական գրականության մեջ՝ խոսքի պատկերավորման ու ստեղծագործության ժողովրդականացման, ինչպես նաև խոսքին սեղմություն, դիպուկություն հաղորդելու գործում: Գրողները, կենդանի խոսքի արտահայտչականությունն ու ջերմությունը պահելու և հերոսներին տիպականացնելու նպատակով, հաճախ են գործածում ժողովրդախոսակցական ու բարբառային դարձվածներ:

Լինելով ժողովրդական մտածողության ծնունդ՝ դարձվածքներն իրենց ծագմամբ հիմնականում պատկանում են խոսակցական լեզվին ու բարբառներին և ապա այնտեղից թափանցում գրական լեզու:

Ղարաբաղի բարբառում ևս գործածվում են մեծ թվով դարձվածքներ, որոնցում արտահայտվում են ղարաբաղցու հոգեբանության ու աշխարհընկալման բնորոշ կողմերը:

Արցախի և Ջանգեզուրի գրողներն առատորեն գործածել են բարբառային դարձվածքներ՝ դրանց միջոցով ստեղծելով Արցախի բներանգային պատկերներ և ստեղծագործություններին հաղորդելով ժողովրդականություն:

Առհասարակ, լեզվաբանական գրականության մեջ «դարձվածք» եզրույթը կիրառվում է լայն ու նեղ առումներով: «Լայն առումով դարձվածքը, վերջին հաշվով, կայուն բառակապակցությունն է՝ հայերենի համար առանձնացված չորս դրսևորումներով՝ բուն դարձվածք, դարձվածային արտահայտություն, հարադրական բայ, բաղադրյալ անվանում»¹:

Բուն դարձվածքները մասնագիտական գրականության մեջ դասակարգվում են տարբեր սկզբունքներով: Հիմք ընդունելով հայ և օտար լեզվաբանության մեջ ընդունված սկզբունքները՝ Շ. Մինասյանը Ղարաբաղի բարբառի դարձվածքները ևս դասակարգել է ըստ դարձվածը կազմող

¹Բեդիրյան Պ. , Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2014, էջ 5:

բաղադրիչների սերտության աստիճանի և ըստ կառուցվածքաիմաստաբանական բնութագրության: «Ելնելով դարձվածի ընդհանուր իմաստի և դարձված կազմող բառ-բաղադրիչների իմաստների ծուլվածության աստիճանից՝ ճիշտ ենք համարում դարձվածների բաժանումը երեք տիպի՝ դարձվածային սերտաճում, դարձվածային միասնություն և դարձվածային կապակցություն»²:

Հատկանշական է, որ Արցախի և Ջանգեզուրի գրողները շատ են գործածել բարբառային դարձվածային սերտաճումներ, որոնք հասկանալ կարող է միայն տվյալ ժողովրդի սովորությունները լավ իմացող, նրա աշխարհընկալմանը լավ ծանոթ ընթերցողը: Այսպես՝ *խոսք օգիլ* (խնամախոսության գնալ) (11, էջ 13), *վրժտան տակ քանդել* (վատություն անել) (7, էջ 245), *յուզվան լաց օտել* (բամբասանքից տուժել) (5, էջ 233), *ռեխը ման ածել* (վավաշոտ լինել) (4, էջ 352) և այլն:

Նշված խմբի մեջ են մտնում նաև *սրժոտ* բառով կազմված հետևյալ դարձվածները. *սըլտը կտրել* (վշտացնել) (11, էջ 7), *սըրտեն փոշը տուս օնել* (ուրախացնել) (5, էջ 240), *սըրտումը տինիլ* (շատ սիրել), *սըրտեն մերանն ու մայան* (սիրելի մարդու մասին) (5, էջ 238), *սըրտումը կրակ անել* (սիրել տալ), որտեղ արտահայտվում է մեր ժողովրդի զգացմունքայնությունը.

Պատկերավոր մտածողության ծնունդ են նաև *քեթը ցեց* (գոռոզ), *թակ օտել* (ծեծվել) (11, էջ 10), *օնքեն թուխպերը ետ տանել* (տխրությունն անցնել), *խըլքը կտրել* (հասկանալ) (11, էջ 6), *խոսք քաշիլ* (զաղտնիքը փորձել իմանալ) (11, էջ 7), *պերանը կարել* (լռեցնել) (4, էջ 192), *կուպար անել* (շատ գնալ-գալ) (11, էջ 6) դարձվածային միասնությունները:

Ուսումնասիրության առարկա դարձած ստեղծագործություններում մեծ թիվ են կազմում դարձվածային կապակցությունները (սրանք իմաստային առումով ավելի թույլ միացություններ են, այսինքն՝ դարձվածի ընդհանուր իմաստը բխում է կապակցություն կազմող բաղադրիչների բառային իմաստների գումարից): Ինչպես՝ *ուրան թափ տալ* (լիցքաթափվել) (4, 134), *խելքը տեղը չինիլ* (խենթ լինել) (11, էջ 10), *յուս յուսանալ* (հաջողություն գալ) (7, էջ 230), *խոսքը տըղավը տանել* (նպատակին հասնել) (11, էջ 12) և այլն:

Լեզվաբանական գրականության մեջ դարձվածներն ըստ կառուցվածքաիմաստաբանական առանձնահատկությունների բաժանվում են երկու խմբի՝ անվանական դարձվածային միավորներ և հաղորդակցական դարձվածային միավորներ:

Ինչպես գրական հայերենում, Ղարաբաղի բարբառում ևս ոչ հաղորդակցական դարձվածային միավորները կարող են փոխաբերաբար արտահայտել առարկա կամ երևույթ, առարկայի կամ գործողության որակական հատկանիշ, գործողություն, կամ նշել խոսողի գնահատողական վերաբերմունքը առարկայի կամ երևույթի նկատմամբ՝ այդ առումով հաբերակցվելով համապատասխան գոյական, ածական, բայ, մակբայ և

²Մինասյան Շ., Ղարաբաղի բարբառի դարձվածները, «Դիզակ պլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, էջ 28:

վերաբերական խոսքի մասերին: Այս առումով Ղարաբաղի բարբառի դարձվածային միավորները ենթարկվում են հետևյալ դասակարգման՝ գոյականական, ածականական, բայական, մակբայական և եղանակավորող դարձվածային միավորներ³:

Բառակապակցության կառուցվածք ունեցող բարբառային դարձվածների իմաստային վերոնշյալ բոլոր խմբերին պատկանող դարձվածներ կարելի է հանդիպել մեր ուսումնասիրության նյութ դարձած Արցախի և Զանգեզուրի գրողների ստեղծագործություններում: Այսպես՝

ա) գոյականական են *հալալ ծծկեր* (ազնիվ մարդ) (1, էջ 360), *պեց ըշկերավ արագ* (ցանկալի իրականություն, *օխտը պորտը* (ամբողջ տոհմը) (8, էջ 470) և այլն:

բ) Ածականական. *շելակը ծանր* (հոգսաշատ), *սրբոր լեն* (մեծահոգի), *գյուլի պատառ* (շատ գեղեցիկ) (1, էջ 545), *ռանդա տված* (համաչափ, նաև՝ բարեկիրթ) (9, էջ 404) *մեծացած-պուճուրացած* (մեծի նման՝ ասվում է երեխաների մասին) (9, էջ 275), *մամայի բալա* (փափկասուն՝ դժվար իրավիճակներին անընտել) (9, էջ 180), *աղու տանձ կծած* (դառնացած) (9, էջ 355), *տափու եկած* (անամոթ, անզգամ) (13, էջ 306), *մաղ կապողեն սիմ տվող* (անամոթ, աներես) (9, էջ 373) և այլն:

գ) Բայական. *թարթափն ընգնել* (մեկի փորձանքին ենթարկվել), *խոսքը պեց անել* (զրույց սկսել), *ծերք մեկնել* (օգնել), *խոսքը ետ տալ* (մերժել), *պորտը* (ինչ-որ տեղ) *վեր ընգնել* (այդտեղ ծնվել) (7, էջ 243), *պռոշը կախել* (դեմքին դժգոհ արտահայտություն տալ) (9, էջ 185) *զինքը կոտորել* (խիստ հուզվել) (12, էջ 53), *նամուսը տափը կոխել* (անպատվել, պատվազրկել) (9, էջ 359), *կգո-մգո անել* (1.այրել, 2.գործը դժվարացնել) (9, էջ 129), *հոնքը փոթ քցել* (մռայլվել, տխրել) (9, էջ 8), *աչքին* (աշկին) *թոզ փչել* (չնչին բաներով հրապուրելով՝ խորամանկությամբ խաբել) (13, էջ 96), *չափարը ճնոռել* (չափն անցնել) (10, էջ 160), *կապը քաշել* (հնազանդեցնել) (9 էջ 359):

դ) Մակբայական. *ռեխին լայեղ* (իրեն վայել, արժանի) (9, էջ 371), *հիտիլ կապած* (մի գծով, իրար ետևից) (9, էջ 316), *քոռի ժամը* (մութն ընկած) (10, էջ 48), *քոռ ու փոշման* (փոշմանած) (11, էջ 8), *երկու պերան* (քիչ խոսելու մասին են ասում) (11, էջ 8), *աշկեն տակավը* (զաղտագողի նայել), *մտքեն դոնն ընկած* (մտախոհ), *ջհանդամի տակին* (13, էջ 202):

ե) Եղանակավորող. *մատաղ ինիմ, բոյիդ մատաղ* (բարեմաղթանքներ՝ ուղղված թանկ մարդու), *աշկիս վրա* (8, էջ 169):

Իրենց բովանդակային ընդգրկունությամբ առանձնանում են հաղորդակցական դարձվածային միավորները (սրանք ունեն նախադասության կառուցվածք, հետևապես նախադասությանը հատուկ հետևյալ հատկանիշները՝ ստորոգում, հնչերանգ, մտքի ավարտվածություն): Սրանք «ժողովրդախոսակցական լեզվում ունեն մեծ գործածություն և առանձնապես վառ են արտացոլում նրա կառուցվածքային և զգացական առանձնահատկությունները»⁴:

Արցախի և Զանգեզուրի գրողների ստեղծագործություններում գործած-

³Տես՝ Մինասյան Շ., Ղարաբաղի բարբառի դարձվածները, «Դիզակ պլյուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, էջ 33:

⁴ Մինասյան Շ., Ղարաբաղի բարբառի դարձվածները, «Դիզակ պլյուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, էջ 66:

վել են մեծ թվով հաղորդակցական դարձվածային միավորներ՝ իրենց գործառական, կառուցվածքային և իմաստային բազմազանությամբ: Ինչպես՝ տանա դերին օրինյալ չկա (մտերիմից օգուտ չկա) (9, էջ 312), *վեջը չի* (անտարբեր է) (9, էջ 240), *քաջալը ճար անող լինի*, *իր գլխին ճար կանի* (որևէ պակասություն ունեցողը, եթե հնարավորություն ունենա, իր պակասությունը կվերացնի) (13, էջ 271), *քոն իլ, եր կաց բախտ օգե* (ասում են անբան մարդու մասին), *հրթնաշորս ծալին ա* (պատրաստվում է ամուսնանալ), *կըլխավղ շոռ տամ* (խիստ հոգատարության արտահայտություն), *ինքնա վեր կա* (անփոխարինելի է), *շոնն էլ յոր չոնել* (անտանելի է), *քիզանա հինչ կեղիմ* (վկայում է անկեղծության մասին), *ճաքետըրաքե* (հագիվ) (11, էջ 3), *արևը կծեմ* (իմ) (մեկին շատ սիրելու արտահայտություն) (6, էջ 108), *շեն կենաս* (օրհնանք) (6, էջ 254) և այլն:

Ժողովրդական խոսքն ու բարբառները ժամանակակից հայերենի դարձվածների հիմնական աղբյուրն են: Դարձվածը բարբառից գրական հայերենին է անցնում հիմնականում գրականացմամբ: Գրական հայերենի ազդեցությամբ բարբառային դարձվածներն այս կամ այն չափով գրականանում են՝ կրելով բառային և քերականական որոշակի փոփոխություններ և ձևավորելով դարձվածային տարբերակներ: «Սովորաբար դարձվածային տարբերակներ են համարվում նույն իմաստը և բաղադրիչների միևնույն, հաստատուն կազմ ունեցող այն դարձվածքները, որոնց բաղադրիչները նույն բառի քերականական տարածներն են կամ բարբառային, և կամ էլ փոխառյալ համագործերն ու համանշանակները»⁵:

Ելնելով դարձվածային տարբերակի սահմանման այս սկզբունքից՝ կարող ենք ասել, որ բարբառային դարձվածքի բաղադրիչի գրականացմամբ ձևավորվում են բարբառային դարձվածքների տարբերակներ: Այդ երևույթը հատկապես երևում է գեղարվեստական գրականության մեջ, որտեղ դարձվածքը հանդես է գալիս գրական համատեքստում: Այստեղ դարձվածի գրականացմանը նպաստում են ինչպես դրանց՝ գրական համատեքստում հանդես գալը, այնպես էլ գրողի՝ երկը հասկանալի դարձնելու նպատակը:

Դարձվածների գրականացումն արտահայտվում է ինչպես դարձվածը կազմող բաղադրիչների՝ գրական համարժեքներով փոխարինվելով, այնպես էլ քերականական վերջավորությունների գրականաձև կիրառությամբ: Այսպես՝ Ղարաբաղի բարբառը *շողոքորթել*, *խորամանկել* իմաստով գործածում է *հնքին բուլի-բուլի անել* դարձվածքը:

Մ. Հովհաննիսյանը, *հնքի* բարբառային բառը փոխարինելով *պոչ* գրական համարժեքով, կիրառում է դարձվածի *պոչը բուլի-բուլի անել* տարբերակը: *Անուշ կնիկ, նախ և առաջ աղվես, աղվեսի տղա Սերգուն ասա թող պոչը բուլի-բուլի չանի*: (9, էջ 227)

Արձակագիրն այս կերպ մասնակիորեն գրականացրել է նաև բարբառային *հափըռումը չօփ տինիլ* (մեկին գերազանցել, հնարամտությամբ

⁵ Եզեկյան Լ., *Հայոց լեզվի ոճագիտություն*, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 2007, էջ 188:

մեկին խաբել), լեմիշին լավը չաղալը կօտէ (լավ բանը անարժանին է բաժին ընկնում), ընթերցարեւ (շատախոսել), փօխկումը փրթարդ ինիլ (մեղավոր լինել, թերություն ունենալ), քօռ կապեկ չմծի (1.անարժեք է, 2.ոչ մի նշանակություն չունի), խոյարը ծօռ փսնել (գործը ծախողվել, հակառակ ընթացք ստանալ), վրսկեն չօփավ պիցորցնել/պրրանել (շատ հարուստ լինել) և այլ դարձվածներ՝ ընդգծված բաղադրիչը փոխարինելով գրական համարժեքներով: Օրինակ՝ Բա՛, Հեղուշ կասեն, Հերսիկի բռի մեջ չոփ դրեց: Խեղճ, խեղճ Հերսիկ, դժբախտ աղջիկ դուրս եկավ: (9, էջ 156) Չոիրաբը մտքում ասաց՝ պա փողքումը փրթադ կա, մտածեց՝ իր վրա ծանր շալակ ունի դնելու: (9, էջ 404) Երկուսը միասին մի քոռ կոպեկ չարժեն: (9, էջ 195) Գեներալ Մադաթովի ցեղից է, չի անի, մարդու տղան ոսկին չոփով է բարձրացնում: (9, էջ 294) Այս բանում մենք Շահենի ու Արտաշի բռում չոփ կոնենք: Բայց ինչքան էլ աշխատում ենք, օր օրի նրանք մեզնից ավելանում են: (9, էջ 181) Իգնատը՝ գրո, կամ Իգնատը, կամ աղոթած էշը: Նրանը ակումբում ռեխը չարչարելն է: (9, էջ 359) Օրենք է՝ սեխի լավը չաղալը կուտի,-բորբոքվում է Աղվանը: (9, էջ 239)

Բարբառային բազմաթիվ դարձվածների այսպիսի գրականացված տարբերակների հանդիպում ենք նաև Սերո Խանգաղյանի, Սարգիս Աբրահամյանի, Համլետ Մարտիրոսյանի, Վարդան Հակոբյանի, Արտաշես Ղահրիյանի, Վազգեն Օվյանի, Գուրգեն Գաբրիելյանի և այլոց ստեղծագործություններում: Օրինակ՝ Դոնմագն էլ կնոջն անվանեց «աղվես», իսկ նրա հորը՝ «բեղից ընկած բրինձ»: (1, էջ 384) Այդ աղմուկից մարդու ներվեր է ուտվում, ականջ է խլանում: (9, էջ 23) Աստված ձեր հակին պինդ նստած է: Եվ նա եղջերվապոզերը Ռուսաստանից բերեց, ամրացրեց տան ճակատին: (10, էջ 54) Վանեսյան, դու կտրվես, Չոիրաբը քո կաշին դաբաղխանից է ճանաչում. քո մյուս ասածից պարզ եղավ քո կանչելու և իր գալու իմաստը: (9, էջ 404) Իբր Վանուն բարեկամ է՝ քրոջ ամուսնու փեսան՝ էշը աղբահարում թավալ է տվել: (9, էջ 285) Այ սատկես դու, հա... գելի փայ դառնաս: (12, էջ 66) Նա ախար մեր տուն էր գալիս, ինչպես չարքաշ ու սիրտը լեն աստված: (10, էջ 36) Կտեսնես, որ սաղ աշխարհիս ցիլավը հացի ձեռքումն է: (1, էջ 461) Դու էլ կեցցես: Լավ գլխի ընկար, որ եղը մածնիցն է լինում: (1, էջ 519) Եկել են՝ բարով են եկել, նեղված է՝ բան չկա, սիրտը լեն լինի: (9, էջ 278) Կնանիքը՝ կնանիք, ամա դե՛ ասված խոսք է, որ էծը էծի համար լավ է. բան հազար ոչխարը: (1, էջ 494) Սև օձից վախեցածը սև չաթվից էլ է վախենում. մեկ էլ հանկարծ սիրտը նորից բռնվեց: (9, էջ 278) Դուք ձեր պլոկված ձիտը չարչար օրվան դեմ արած սատկեք, ես կանեմ՝ ինչ սիրտս է ուզելու: (10, էջ 11) –Ուեխդ փակիր,-պատասխանեց միջանցքում հայտնված Կրոմվելը և կրկին սուզվեց վարագույրից ներս: (12, էջ 22) Պոզերդ հանեցիր, չէ դե պարզ ասա, որ որոշել ես ինձ Կուսաբերդից քշել: (1, էջ 175) Չկանգնի՛ ու խնդրի՛. «Այ ժողովուրդ, ախր, գիտեք, իմ հայ-հայր գնացել. վայ-վայն է մնացել, եկեք մեկ ուրիշին ընտրենք»: (1, էջ 288) Քաչալը ճար անող լինի. իր գլխին ճար կանի: (13, էջ 271) Չէ, լավ են ասում, մարդ որ մեծանում ա, գլխի ծեղը պակասում ա: (1, էջ 295) Տափից մինչև երկինք շնորհակալ եմ: (1, էջ 402) –Չենդ փորդ գցի,-գոչեց մայրը, էլ բերանդ միջից երկու չանես, խաղբ-խայտառակ կդառնանք սաղ աշխարհում: (6, էջ 105) -Սպասի՛, հալբաթ

մեր գլխի տերը կգա մի օր ու ու կաղ Օհանջանի բլին կչոքի: (6, էջ 4)

Ընդգծված դարձվածքները Ղարաբաղի բարբառի հետևյալ դարձվածների մասնակի գրականացված տարբերակներն են. *բեղա վեր ընգած պըրհինձ* (անպատիվ, հարգանքից զրկված), *նեղվերը օտել* (դիտավորյալ մեկին ջղայնացնել), *Աստուծ հակէն նըստէլ* (Աստված օգնական լինել), *կաշին դաբաղխանումը ճընանջիլ* (մեկի բացասական, վատ հատկություններից տեղյակ լինել), *էշը ըխպըհարումը (մոխրումը) թավալ ա տըրվալ* (չեղած տեղից ազգական է ներկայանում), *կիւլիւ փայ տըննալ* (անտեղի կորչել, վատնվել), *սըրտը լեն* (սրտաբաց, մեծահոգի), *ջիլավը ծըրքումն ա* (իշխանության տակ է), *յըղը մածնան ա ինում* (ճշմարտություն է, ապացուցելու կարիք չկա), *էժը էժին հըտէ լիվա, կանց մին սուրու վըխճարը* (յուրաքանչյուրն իրեն համապատասխան մարդու հետ, ավելի լավ է զգում), *սըվ օխժ տեսածը սըվ չաթվան կվախէ* (մի բանից տուժածը զգուշանում է այն հիշեցնող բոլոր առարկաներից), *պլոկված ճիտը չարչար օրվան տէմ ըրած* (տանջված), *ըռէխը կապել* (լռել, պապանձվել), *պօզէրը տուս օնէլ* (ըմբոստանալ), *հայ-հայը քինիլ, վայ-վայը մնալ* (երիտասարդությունը՝ լավ օրերը անցնել, ծերութունը՝ վատ օրերը հասնել), *քաչալը վըր ճար անօղ ինի, ուրան կըլխէն ճար կանէ* (որևէ պակասություն ունեցողը, եթե հնարավորություն ունենա, իր պակասությունը կվերացնի), *կըլխէն ծէթը պըկասէլ* (հիմարանալ), *տափան մընչըէվ յէրգ-յինք* (խիստ շատ), *սնսը փօրը քըցիլ* (սսկվել, պապանձվել), *պըկէն չօքել* (1.ստիպել, հարկադրել, 2.նեղել):

Այս օրինակներում, ինչպես տեսնում ենք, բարբառային դարձվածների ոչ բոլոր բաղադրիչներն են գրականացվել, դրանց կազմում շարունակում են մնալ բարբառային բառաշերտին պատկանող բառեր (բեղ, ներվ, հակ, դաբաղխանա, քաչալ, ջիլավ, ծէթ, չաթու, էժ և այլն), որոնք վկայում են այդ դարձվածքների բարբառային լինելու մասին:

Ավելի տարածված է դարձվածքների այնպիսի գրականացումը, երբ փոփոխվում են քերականական վերջավորությունները, այսպես օրինակ՝ Արցախի բարբառն ունի *վախէ լըղարան, փախէ ճըղարան* (զգուշացիր նախանձ և խորամանկ մարդկանցից) դարձվածը, որը Մ. Հովհաննիսյանն օգտագործել է *վախեցիր լղարից, փախչի ճաղարից* տարբերակով՝ գրականացնելով *լըղար, ճաղար* բառերի բացառականի վերջավորությունը (-ան բարբառայինը փոխարինելով –ից գրականով) և վախենալ բայի հրամայականի վերջավորությունը, նույն հեղինակի մոտ *էրալ չի, մըրկալ ա* (տարբերությունը մեծ չէ, ասում են բացասական երևույթի մասին) բարբառային դարձվածը գործածված է *էրած չի, մրկած է* ձևով՝ գրականացնելով երկրորդ բաղադրիչ նախադասության հանգույցը: Երկրորդական բառահարաբերական ձևայինների գրականացմամբ են ձևավորվել նաև հետևյալ նախադասությունների մեջ ընդգծված դարձվածները. Գնա Վանեսանց ցեղից պտկածին հավատացրու, որ էդ բոլորը *ռեխները ճղած* հարարեցիների հնարածն է: (9, էջ 342) Սերգու գործն է, մտքում որոշում է Բուդին և հաստատ վճռում նրա *վիզը բոռ չինով* կտրել: (9, էջ 129) Պետունց ազգի *պատիվը տափովը չտաք*: (13, էջ 44) *Տափի տակից էլ լինի*, ամենաքիչը երկու հավ պիտի գտնես: (1, էջ 345) Զոհրաբը, շարունակելով խաղալ Ազդունի հետ, պատասխանեց. - *Կամ աղն*

է պակաս, կամ մաղը: (9, էջ 400)

Ընդգծված դարձվածների անփոփոխ բարբառային ձևերն են՝ *ռըխ-նեն ճղած* (1.անգաղտնապահ, բացբերան, 2.վայրահաչ, շատախոս), *վը-՛գը քօռ չինավ կըտրել* (տանջամահ անել), *պաղէվը տափավը տալ* (պատվագրել), *խըլքու տոպրակ* (1.շատ խելոք, գրագետ, իմաստուն, 2.հեզն. հիմար, տխմար), *տափէն տական էլ ա* (որտեղից էլ լինի), *կամ աղն ա պակաս, կամ մաղը* (որևէ հոգս, խնդիրք ունի) և այլն:

Ինչպես տեսնում ենք, այս դարձվածներում էլ գրականացվել են հոգնակիակազմ, հոլովակազմ վերջավորությունները, վերջին դարձվածում էլ՝ է հանգույցը:

Դարձվածային միավորների գրականացման մի յուրօրինակ ձև է բարբառային բայական դարձվածների գրականաձև խոնարհումը: Օրինակ՝ –Պուճուր հարս, *պըռշս ճաքում է* մի ստաքան չայի համար: (1, էջ 490) Սակայն մուկ բռնող Փառավոնի աղջիկն *աղու տանձ է կծել*: (9, էջ 278) *Չանան ծռում է*, թե՛ ես ձեր «ընտանեկան գործերին» չեմ խառնվում: (1, էջ 432) – Վանի, *չափաբը ճմռում ես*, –նախագահն ուզում է բարկանալ, բայց Վանին գիտի, որ «ներկա պայմաններում» դրա իրավունքը չունի: (9, էջ 114)

Այստեղ բարբառային *պըռռը ճաքել* (1.սաստիկ վախենալ, 2.շատ կարոտել), *չանան ծռել* (ստորանալով խնդրել, աղերսել), *չափաբը ճմռել* (պաշտաճ սահմանից դուրս գալ, կարգը խախտել, ծայրահեղության հասնել) դարձվածները խոնարհվել են գրականաձև. գրականացվել են թե ձևաբայերի վերջավորությունները, թե օժանդակ բայերը:

Այսպիսով՝ բարբառային և ժողովրդախոսակցական դարձվածները ժողովրդի իմաստնության բովում դարերով թրծված կառույցներ են՝ ձևավորված բարբառին հատուկ բառային ու քերականական օրենքներով: Դրանք մեծ հարստություն են մեր լեզվի համար, սակայն պաշտպանության կարիք ունեն: «Կարծում ենք նոր բան ասած չենք լինի, եթե շեշտենք, թե մեր լեզվական, ընդհանուր ազգային մշակույթի համար ինչ արժեք ունի դրանք մեկ առ մեկ կորստից փրկելը»⁶:

Եվ անհրաժեշտ է ի հաշիվ դրանց հարստացնել գրական լեզուն և մասնավորապես գեղարվեստական գրականության լեզուն, մասնավորապես, որ լեզվի հաղորդակցական բնույթն այլ զարգացում է ենթադրում. «Դարձվածքային տարբերակները գրական լեզվում կիրառական ոլորտների ընդարձակման և բարբառների գործառական սահմանափակման պայմաններում աստիճանաբար պակասում են: Այս երևույթը պայմանավորված է լեզվի հաղորդակցական բնույթով: Բառային տարբերակները ևս անցնում են նույն ուղին: Եթե նույն հասկացությանը ծառայում են մեկից ավելի տարբերակներ (բառային կամ դարձվածային), ապա դա ինչ-որ չափով ավելցուկային կարգ է, որը միտում ունի վերանալու, կամ տարբերակներից մեկն ու մեկը վերածվում է հոմանիշի (ըստ անհրաժեշտության)»⁷:

⁶ Բեդիրյան Պ., *Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան*, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2014, էջ 5:

⁷ Ջահուկյան Գ.Բ., Աղայան Յ.Բ., Առաքելյան Վ.Դ., Քոսյան Վ. Ա., *Հայոց լեզու*, «Լույս» հրատ., Երևան, 1980:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Արահամյան Ս., Սերունդների հետ, «Ամարաս» հրատ., Երևան, 2008, 595 էջ:
2. Ալվազյան Ս., Խիղճը, Հայպետհրատ, Երևան, 1957, 267 էջ:
3. Ավետիսյան Ն., Սիտի կայծեր, Ստեփանակերտ, 2013,
4. Գաբրիելյան Գ. «Արցախյան նվագարան», «Զանգակ-97» հրատ., Երևան, 2002, 193 էջ
5. Գաբրիելյան Գ., Ընտրանի, «Դիզակ պլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, 255 էջ:
6. Խանգադյան Ս., Երկերի ժողովածու, հ. 6, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1983, 606 էջ:
7. Հակոբյան Վ. Երկեր, հ.դ, ԼՂՀԳՄ «Վաչագան բարեպաշտ» հրատ., Ստեփանակերտ, 2008, 655 էջ
8. Հակոբյան Վ., Զատիկը ջրավազանի հատակին, «Դիզակ պլուս», Ստեփանակերտ, 2010, 655 էջ:
9. Հովհաննիսյան Ս., Երկեր, հ. 1, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., Ստեփանակերտ, 2005, 468 էջ:
10. Ղահիրյան Ա., Պատրանք, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1983, 248 էջ:
11. Մանասյան Ա., Արցախյան սիրո հեքիաթ կամ Արա, պա ըստի պեն կին, «Տիգրան Մեծ» հրատ, Երևան, 2010, 30 էջ
12. Մարտիրոսյան Հ., Համազարկ հրաժեշտից առաջ, ՀԳՄ հրատ., Երևան, 2007, 94 էջ
13. Օվյան Վ., Կապույտ տարիներ, «Դիզակ պլուս» հրատ., Ստեփանակերտ, 2007, 565 էջ:

РЕЗЮМЕ

Рена Мовсесян

Идиоматические диалектизмы в произведениях арцахских и зангезурских писателей

Анализ и изучение диалектных единиц является важным не только с точки зрения диалекта, но и истории культуры, философского мировоззрения данного языка и народа, способствуя времени формирования диалектов, конкретизации отношений между литературным языком и диалектом.

В этом плане идиоматические диалектизмы содержат большую информацию о Карабахе и карабахце. Широко употребляясь в художественной литературе, они усиливают ее экспрессию.

В арцахской литературе используется большое количество идиом.

SUMMARY

Rena Movsesyan

Idiomatic Dialectisms in Artsakh and Zangezur Writers' Works

The analysis and study of the dialectal units is important not only from the point of view of dialects but also the history, culture, philosophy of the given language and people, promoting the relations of the literary language and dialect.

From this position the dialectical idioms contain sufficient information about Kharabakh and Karabakh people. Having been used in fiction they enlarge the expressive abilities of the language.

Artsakh literature is rich in idiomatic dialectisms.